O‘RTA OSIYODA LEISHMANIOZLARNING TARQALISHI VA HUDUDIY EPIDEMIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Maxmudova Lola Baxronovna
Samarqand davlat tibbiyot universteti “ Epidemiologiya” kafedrasi dotsenti
Xusanova Madina Begali qizi
Samarqand davlat tibbiyot universteti “Epidemiologiya” Kafedrasi 1-bosqich magistri
Azamova Sevara Akmal qizi
Samarqand davlat tibbiyot universteti “Epidemiologiya” Kafedrasi 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Maqolada O‘rta Osiyo mamlakatlarida leishmaniozlarning tarqalishi, kasallikning tabiiy va aholi yashash joylari bilan bog‘liq o‘choqlari, yuqish mexanizmlari hamda hududiy epidemiologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Qum pashshalari, hayvon rezervuarlari, iqlim va ekologik omillarning infeksiya aylanishidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, epidemiologik kuzatuv, laboratoriya diagnostikasi va profilaktik tadbirlarni takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Maqola adabiyotlar tahliliga asoslangan bo‘lib, unda yangi dala tadqiqotlari yoki hududlar kesimidagi yangi kasallanish ko‘rsatkichlari muallif tomonidan o‘lchanmagan.

Kalit so‘zlar: leishmanioz, epidemiologiya, O‘rta Osiyo, teri leishmaniozi, visseral leishmanioz, qum pashshalari, tabiiy rezervuar, profilaktika.

DISTRIBUTION OF LEISHMANIASIS IN CENTRAL ASIA AND ITS REGIONAL EPIDEMIOLOGICAL FEATURES

Maxmudova Lola Baxronovna
Associate Professor, Department of Epidemiology,
Samarkand State Medical University

Xusanova Madina Begali qizi
First-Year Master’s Student, Department of Epidemiology,
Samarkand State Medical University
Azamova Sevara Akmal qizi
First-Year Master’s Student, Department of Epidemiology,
Samarkand State Medical University

Abstract: This article reviews the distribution of leishmaniasis in Central Asian countries, natural and settlement-associated foci, transmission mechanisms, and regional epidemiological characteristics. It discusses the role of sand flies, animal reservoirs, and climatic and environmental factors in parasite circulation. Particular attention is given to epidemiological surveillance, laboratory diagnosis, and the improvement of preventive measures. The article is based on a review of published literature; no new field study or original regional incidence estimates were conducted by the author.

Keywords: leishmaniasis, epidemiology, Central Asia, cutaneous leishmaniasis, visceral leishmaniasis, sand flies, animal reservoir, prevention.

O‘rta Osiyo hududi geografik va ekologik jihatdan xilma-xil bo‘lib, unda cho‘l va yarim cho‘l mintaqalari, daryo vodiylari, vohalar hamda tog‘oldi tekisliklari mavjud. Bunday tabiiy sharoitlar ayrim transmissiv parazitar kasalliklarning, jumladan leishmaniozlarning saqlanishi va tarqalishiga ta’sir ko‘rsatadi. Leishmaniozlar Leishmania turkumiga mansub protozoy parazitlar keltirib chiqaradigan kasalliklar bo‘lib, odatda zararlangan urg‘ochi flebotom qum pashshalarining chaqishi orqali yuqadi [1].

Leishmaniozlarning asosiy klinik shakllari teri, visseral va shilliq-teri shakllaridir. Teri leishmaniozi ko‘pincha ochiq tana qismlarida yara va keyinchalik chandiq qoldiruvchi shikastlanishlar bilan namoyon bo‘ladi. Visseral shakl esa ichki a’zolar,

jumladan jigar, taloq va suyak ko‘migini zararlashi mumkin hamda o‘z vaqtida tashxis qo‘yilib davolanmasa hayot uchun xavfli hisoblanadi.

Markaziy Osiyo bo‘yicha ilmiy sharhlarda O‘zbekiston, Turkmaniston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va qo‘shni hududlarda leishmaniozlarning tabiiy o‘choqlari, tashuvchi hasharotlari va hayvon rezervuarlari o‘rganilgan. Mintaqada teri leishmaniozining zoonoz shakli bilan bog‘liq tabiiy tizimlarda katta qumsichqon (Rhombomys opimus) muhim rezervuar sifatida qayd etiladi; ayrim hududlarda boshqa kemiruvchilar ham ishtirok etishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi O‘rta Osiyoda leishmaniozlarning tarqalishi va hududiy epidemiologik xususiyatlarini ilmiy adabiyotlar asosida yoritish, kasallik aylanishiga ta’sir qiluvchi tabiiy omillarni ko‘rsatish hamda profilaktika va epidemiologik nazoratning muhim yo‘nalishlarini umumlashtirishdan iborat. Leishmaniozlar zoonoz yoki antroponoz epidemiologik siklga ega bo‘lishi mumkin. Zoonoz teri leishmaniozida parazitning tabiiy aylanishida kemiruvchilar kabi hayvonlar rezervuar bo‘lib xizmat qiladi, qum pashshalari esa parazitni hayvondan hayvonga yoki odamga o‘tkazishi mumkin. Antroponoz shakllarda esa infeksiya manbai sifatida kasallangan odam epidemiologik ahamiyat kasb etadi. Ushbu sikllarning nisbiy roli hudud, parazit turi va tashuvchi hasharotlar tarkibiga qarab farqlanadi.

Kasallikning tarqalishi faqat parazit mavjudligiga bog‘liq emas. Tashuvchi hasharotlarning zichligi va faollik davri, harorat, namlik, tuproq xususiyatlari, turar joylarning holati, odamlarning tashqi muhit bilan aloqasi hamda rezervuar hayvonlar soni epidemiologik jarayonga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bir xil mamlakat ichida ham xavf darajasi turli hududlarda bir-biridan farq qilishi mumkin.

Qum pashshalari odatda issiq mavsumda faol bo‘ladi. Markaziy Osiyo bo‘yicha e’lon qilingan tadqiqotlarda janubiy hududlarda yuqish mavsumi shimoliyroq joylarga nisbatan ertaroq boshlanishi va uzoqroq davom etishi mumkinligi qayd etilgan. Biroq mavsumiy dinamika bo‘yicha aniq xulosalar mahalliy entomologik kuzatuvlar bilan tasdiqlanishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda O‘zbekiston va Turkmanistonning ayrim cho‘l,

voha va daryo vodiysi hududlari zoonoz teri leishmaniozining tabiiy o‘choqlari sifatida ko‘rsatiladi. Qozog‘iston va Qirg‘izistonning tegishli ekologik sharoitga ega ayrim hududlarida ham Leishmania turlari, rezervuar kemiruvchilar va qum pashshalari o‘rtasidagi tabiiy aylanish qayd etilgan. Mintaqaviy tadqiqotlar hududiy taqsimot tasodifiy emasligini, u ko‘p jihatdan tashuvchilar va rezervuar hayvonlar tarqalishi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda teri leishmaniozi bo‘yicha chop etilgan maqolalarda Jizzax, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridagi ayrim o‘choqlarda flebotom hasharotlari faunasi o‘rganilgan. Boshqa epidemiologik sharhlarda esa Surxondaryo, Qashqadaryo, Navoiy, Xorazm, Qoraqalpog‘iston, Sirdaryo, Jizzax va Samarqand hududlarining ayrim qismlari tarixiy kuzatuvlarda zoonoz teri leishmaniozi qayd etilgan joylar sifatida tilga olinadi. Bu ma’lumotlar turli davr va tadqiqotlarga taalluqli bo‘lgani sababli ularni bugungi kasallanish ko‘rsatkichlari bilan tenglashtirish mumkin emas.

Visseral leishmaniozning epidemiologiyasi teri shaklidan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Markaziy Osiyoda tarixan odamlar orasidagi visseral leishmanioz holatlari ham qayd etilgan; ayrim epidemiologik sikllarda itlar va yovvoyi kanidlar rezervuar sifatida muhokama qilingan. Biroq rezervuarlar va tashuvchilarning ahamiyati hududga qarab o‘zgaradi, shu bois mahalliy laboratoriya va dala ma’lumotlari muhim hisoblanadi.

Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi kuzatuvlarni taqqoslashda kasallik ta’rifi, laboratoriya tasdig‘i, atrof-muhit sharoiti va ma’lumot yig‘ish davrini hisobga olish lozim. Ayrim joylarda kasallik holatlari kam qayd etilishi kasallik mutlaqo mavjud emasligini bildirmasligi mumkin; bu diagnostika imkoniyatlari va epidemiologik kuzatuv qamroviga ham bog‘liq.

Leishmaniozlarning oldini olishda aholini xabardor qilish, qum pashshalari chaqishidan himoyalanish, o‘choqlarni o‘z vaqtida aniqlash, tashuvchilarni nazorat qilish va tibbiy yordamga erta murojaat qilish muhim o‘rin tutadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda hududlar bo‘yicha yangilangan ma’lumotlarni yig‘ish va tarixiy manbalardagi ko‘rsatkichlarni zamonaviy epidemiologik holatdan aniq ajratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Leishmaniasis [Elektron manba]. – 12 January 2023. – URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/leishmaniasis.

2. Yurchenko V., Chistyakov D.S., Akhmadishina L.V., Lukashev A.N., Sádlová J., Strelkova M.V. Revisiting epidemiology of leishmaniasis in Central Asia: lessons learnt // Parasitology. – 2023. – Vol. 150, № 2. – P. 129–136. – DOI: 10.1017/S0031182022001640.

3. Sergiev V., Kondrashin A., Litvinov S., Morozova L., Turbabina N., Stepanova E., Maksimova M., Shevchenko S., Morozov E. Epidemiology and control of leishmaniasis in the former USSR: a review article // Iranian Journal of Parasitology. – 2018. – Vol. 13, № 3. – P. 342–350.

4. Strelkova M.V. et al. A narrative review of visceral leishmaniasis in Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, the Crimean Peninsula and Southern Russia // Parasites & Vectors. – 2015. – Vol. 8. – Article 330.

5. Achilova O.D., Israilova S.B., Abrorova N.A., Fayzullaeva Ch.O. Teri leyshmaniozi bilan kasallanishning epidemiologik tahlili va uni bartaraf etish usullari // Doktor axborotnomasi. – 2022. – № 3(106). – B. 139–142.

6. World Health Organization. Operational manual on leishmaniasis vector control, surveillance, monitoring and evaluation. – Geneva: WHO, 2023. – 119 p.

9. Farrar J., Hotez P.J., Junghanss T., Kang G., Lalloo D., White N.J., Garcia P.J. (eds.). Manson's tropical diseases. – 24th ed. – Elsevier, 2023. – 1384 p.

10. Usarov G.X., Turitsin V.S., Xalikov Q.M., Sim S., Yong T.S., Lee I.Y., Sattarova X.G. Geographical distribution of phlebotomine sandflies (Diptera: Psychodidae) in southern Uzbekistan // Parasites, Hosts and Diseases. – 2026. – Vol. 64, № 2. – P. 173–179.